

כנורו של דוד

הרב שמואל אליהו - הרב הראשי לעיר צפת

לזכרו של הרב שלמה רענן הי"ד. שהיה שקוע בעולמה של תורה. ושמחתה קרנה תמיד מפניו.

זכיתי לגור בשכנותו בעיה"ק ירושלים תובב"א ובאתי לכתוב מעט דברי תורה לעילוי נשמתו של הרב שלמה רענן הי"ד בענין שנהרג בו עקד"ה. ובז"ה כוח של דברי תורה לפעול את פעולתם ולחזק את מנהיגי ישראל לשמור על כבוד ישראל ולהלחם כנגד הישמעלים הרשעים הקמים עלינו לגנוב את רכושינו ולהרגנו.

בא במחתרת

ברמב"ם הלכות גניבה פרק ט כתוב:

"הבא במחתרת בין ביום בין בלילה אין לו דמים אלא אם הרגו בעל הבית או שאר האדם פטורין, ורשות יש לכל להרגו בין בחול בין בשבת בכל מיתה שיכולין להמיתו, שנאמר: [שמות כ"ב א'] "אין לו דמים..." ומפני מה התירה תורה דמו של גנב אף על פי שבא על עסקי ממון לפי שחזקתו שאם עמד בעל הבית בפניו ומנעו יהרגנו. ונמצא זה הנכנס לבית חבירו לגנוב כרודף אחר חבירו להרגו. ולפיכך יהרג. בין שהיה גדול בין שהיה קטן בין זכר בין נקבה. היה הדבר ברור לבעל הבית שזה הגנב הבא עליו אינו הורגו ולא בא אלא על עסקי ממון אסור להרגו, ואם הרגו הרי זה הורג נפש, שנ' [שמות כ"ב ב'] אם זרחה השמש עליו, אם ברור לך הדבר כשמש שיש לו שלום עמך אל תהרגהו, לפיכך אב הבא במחתרת על בנו אינו נהרג שודאי שאינו הורגו, אבל הבן הבא על אביו נהרג".

משמע שכשיש ספק על כוונת הפולש, אין צורך שהוא ישלוף סכין או ידרוך את נשקו, אין גם צורך שיזרקו אבנים וכדו' - כל הנדרש זה לקרוא את המצב המוכיח על כוונותיו, ועל הדרך שרגילים אנשים בסוגו לפעול, ומותר להרגו.

יש היוצאים מכלל זה, אך סתם פורץ הוא בחזקת "רוצח" עד שיתברר לך אחרת. רק אם ברור לך כשמש שיש לו שלום עמך - אל תהרגהו". אבל אין צורך שיהא "ברור לך כשמש" שכוונתו להרוג כדי שיהא מותר לך לפגוע בו. הוא הביא את עצמו למצב זה שמסכן את בעל הבית ולא דורשים מבעל הבית לדקדק בכוונותיו של הפורץ.

הדוגמא למקרה שאין להרוג את הפורץ היא המקרה הנדיר שבו אב פורץ לבית בנו. ברור כשמש שהאב הפורץ לא יהרוג את בנו (אע"פ שיש מקרים של אבות ההורגים את ילדיהם בגלל סיכסוך משפחה הרי זה לא "מיעוט המצוי" ולא "מיעוט שאינו מצוי" זה "שוטה", וכמובא בגמ' כתובות ס: "הוה עובדה וחנקתיה. ולא היא, ההיא שוטה הואי, דלא עבדי נשי דחנקן בנייהו").

ואע"פ שהאב הוא לא צדיק גדול, שהרי הוא פורץ לבית בנו!! אנו יודעים בודאות שהוא לא ישלח ידו בחיי בנו.

שאלת ה"מגן אברהם"

כתב המגן אברהם בסימן שכ"ט ס"ק ה':

וצריך עיון. שיניחנו ליקח הממון ולא יחלל שבת? ואפשר, כיון ש"אין אדם מעמיד עצמו על ממונו" חיישינן שמא יעמוד אחד נגדם ויהרג, ולכן מחללין. אבל באדם יחיד יניח ליקח ממונו ולא יחלל שבת. ועיין מה שכתבתי בסוף סימן רמ"ח. ובסוף סימן רמ"ח כתוב שמותר בשבת במדבר ללכת עם השיירה שהולך עמה, כותב על זה המגן אברהם בס"ק ט"ז:

ואם מתירא להתעכב במדבר שמא יפגעו בו ליסטים ויגזלו ממנו הבהמה ולא יוכל ללכת ברגליו, או אם יקחו ממנו ממונו לא יוכל לחיות עוד, או אם יקחו מלבושיו בזמן הקור במעט ימות מקרירות כל אחד מאלו נקרא "פקוח נפש" ומותר לילך עמהם.

לסיכום:

שאלת המגן אברהם היא, למה שלא יותר בעל הבית לגנב על הממון למנוע חילול שבת. ומתרץ שלושה תרוצים:

א. אולי אדם אחר יעמוד מול הגנב ויהרגהו הגנב - לכן מותר להקדים ולחלל שבת ולהרוג את הגנב.

ב. אם יש חשש שיגנוב ממנו ממון, בגדים או בהמה וחסרונם עלול לגרום למותו מותר במקרה זה לחלל שבת כמו שמובא בסימן רמ"ח.

ג. אם ברור לו שאין חשש חיים - שיניחנו ליקח ממונו, ולא יחלל שבת.

שאלה על ה"מגן אברהם"

אפשר לשאול על המג"א. מה יעשה אדם שבא לו גנב ביום חול? האם גם אז נאמר למה תהרוג את הגנב, יניחנו ליקח ממונו ולא יהרגנו? ואם כן, לא שבקת חיים לכל בריה. שהרי יבואו גנבים אצל מי שהוא חסיד ועניו, והוא ירוץ אחר הגנב להודיעו שהוא מוחל לו על הגניבה, והכל יבוא לא על מקומו ולא לשלום.

ועוד שהרי תוס' במסכת עירובין מ"ה. שואל:

"ואם תאמר, אם כן היכא דריש ר' דוסתאי דמחללין עליו השבת? דלמא חול היה. אי משום דמספקא ליה דכתיב "וישאל דוד" - הא מסקינן אי מצלח אי לא מצלח? ויש לומר, דמוכחא מילתא מדקאמר "נלחמים בקעילה" דקרי ליה "מלחמה" ומסר דוד נפשיה עליה, אע"פ שלא באו אלא על עסקי תבן וקש, שמע מינה דמחללין עליה נמי את השבת".

הגמרא הוכיחה ממלחמת דוד בפלישתים שמותר בשבת להלחם בנכרים בעיר הסמוכה לספר גם על תבן וקש. ותוספות שואל מי אמר שהמלחמה של דוד בפלישתים היתה בשבת? ומתרץ תוספות שבאמת אין בפסוק הוכחה לכך שהמלחמה היתה בשבת, ויכול להיות שהמלחמה היתה ביום חול. אך כיון שדוד סיכן נפשות חייליו להלחם עם הפלישתים ביום חול, אנו למדים שהמלחמה על "תבן וקש" היא ענין חשוב מאוד עד כדי פיקוח נפש, ואם זה פיקוח נפש - מותר לצאת למלחמה על זה גם בשבת.

ולפי סברה זו קשה על המגן אברהם שכתב שעדיף לוותר לגנב כדי לא לחלל שבת, כי אז עדיף לוותר לו גם ביום חול כדי לא להגיע לסכנת נפשות, וזה חידוש יותר גדול שלא נאמר על ידו ולא משמע כן מהגמרא.

נכרים שצרו על עיירות ישראל

בכדי להבין הענין נביא הגמרא בעירובין מ"ה:

"אמר רב יהודה אמר רב: נכרים שצרו על עיירות ישראל - אין יוצאין עליהם בכלי זיין, ואין מחללין עליהן את השבת. תניא נמי הכי: נכרים שצרו וכו'. במה דברים אמורים - כשבאו על עסקי ממון. אבל באו על עסקי נפשות - יוצאין עליהן בכלי זיין, ומחללין עליהן את השבת. ובעיר הסמוכה לספר, אפילו לא באו על עסקי נפשות אלא על עסקי תבן וקש - יוצאין עליהן בכלי זיין, ומחללין עליהן את השבת. אמר רב יוסף בר מניומי אמר רב נחמן: ובבל כעיר הסמוכה לספר דמיא. ותרגומא - נהרדעא".

וכתב רש"י שם:

ספר - עיר שמבדלת בין גבול ישראל לגבול האומות, יוצאים עליהם שמא ילכדוה ומשם תהא הארץ נוחה ליכבש לפנייהם.

וכך נפסק בשולחן ערוך (שכ"ט סעיף ו):

"עכו"ם שצרו על עיירות ישראל, אם באו על עסק ממון אין מחללין עליהם את השבת; באו על עסקי נפשות, ואפי' סתם, יוצאים עליהם בכלי זיין ומחללין עליהם את השבת; ובעיר הסמוכה לספר, אפילו לא באו אלא על עסקי תבן וקש מחללין עליהם את השבת".

והוסיף שם הרמ"א: "ואפילו לא באו עדיין אלא רוצים לבא (א"ז)".

והנה יש בזה שלש ספקות: הנכרים רוצים לבוא ואולי לא יבואו. רוצים רק תבן וקש ואולי לא ירצו לכבוש. גם אם רוצים לכבוש מי אומר שיצליחו. ואעפ"כ מחללים שבת.

ובאמת יש לדון, מפני מה שונה דין הנכרים מהישראלים הפורצים. למה ישראלי הפורץ לבית חברו לתבן וקש – חזקתו כרוצח ומותר להרגו גם בשבת. ואילו נכרים שצרו על עיירות ישראל לתבן וקש – לא יוצאים עליהם בשבת?
 עוד יש לשאול, אם אין חשיבות כל כך גדולה ל"תבן וקש" שלא בעיר ספר – מפני מה יוצאים עליהם ביום חול, הרי יכולים יהודים אחרים להרג?

הבדל בין "בא במחתרת" ל"נכרים שצרו"

אפשר לדייק ברמב"ם תשובה לשאלה זו. שכתב הרמב"ם שבת פרק ב' הלכה כג: "גוים שצרו על עיירות ישראל אם באו על עסקי ממון אין מחללין עליהן את השבת ואין עושין עמהן מלחמה, ובעיר הסמוכה לספר אפילו לא באו אלא על עסקי תבן וקש יוצאין עליהן בכלי זיין ומחללין עליהן את השבת, ובכל מקום אם באו על עסקי נפשות או שערכו מלחמה או שצרו סתם יוצאין עליהן בכלי זיין ומחללין עליהן את השבת, ומצוה על כל ישראל שיכולין לבוא לצאת ולעזור לאחיהם שבמצור ולהצילם מיד הגויים בשבת, ואסור להן להתמהמה למוצאי שבת, וכשיצילו את אחיהן מותר להן לחזור בכלי זיין שלהן למקומם בשבת כדי שלא להכשילן לעתיד לבוא".

בלשון הרמב"ם יש חילוק ברור בין שני מצבים:

א. גוים שצרו.

ב. ערכו מלחמה.

במקרה הראשון יש חילוק בין עיר ספר לעיר רגילה. ובמקרה השני הם בגדר "באו על עסקי נפשות". ויוצאים עליהם בשבת. יש חילוק ברור בין "נכרים שצרו" הנמצאים מחוץ לישוב ולא בבית שלך, לבין "בא במחתרת" הנמצא בביתך. כש"נכרים צרו" אין כעת פעולות לוחמה התקפית של הנכרים, הם שמו מצור או "שוטים את הגרנות" והדיון בגמרא הוא מתי מותר לצאת עליהם בפעולה התקפית יזומה. האם בשבת או לחכות ליום חול?

בזה ההלכה אומרת כי בעיר ספר אפילו על תבן וקש ואפילו בשבת מותר לצאת בהתקפה. בתוך הארץ אם באו על נפשות – צא אפילו בשבת. אם באו על ממון – צא רק ביום חול. אבל אם הם באמצע התקפה או פעולת מלחמה – הלחם בהם בלי חשבון. כמו בא במחתרת.

ולכן אם נכרי חותר בביתך על עסקי תבן וקש, גם הוא כמו יהודי "אין לו דמים" ואפילו בשבת כיון ש"חזקתו כרוצח ורודף אחריו להרוג".

תרוץ לשאלה על המגן אברהם

מכאן תשובה גם לשאלה על המגן אברהם דלעיל. ששאלנו מפני מה צריך אדם לותר על ממונו כדי לא לחלל בשבת ואילו ביום חול מותר להלחם ואולי להרג. והרי התוס' ראו

בזה ענין אחד, שאם מותר לסכן נפשות מותר לחלל שבת? והתשובה כדלעיל, שכל דברי המגן אברהם מוסבים על החידוש המופיע בשולחן ערוך בענין נכרים שצרו בשבת על עסקי ממון בעיר שאינה סמוכה לספר, כענין של דוד ופלישתים שהם שסו את הגרנות ולא היו בבית היהודי. על זה אמר השו"ע בסימן שכ"ט בסעיף ז:

"יש מי שאומר שבזמן הזה אפילו באו על עסקי ממון-מחללין, שאם לא יניחנו ישראל לשלול ולבוז ממונו - יהרגנו, והוי עסקי נפשות (ומ"מ הכל לפי הענין) (פסקי מהרא"י סי' קנ"ו)".

על זה אמר המגן אברהם, אם אתה יכול - אל תחלל שבת. כיון שבאו על ממון בלבד וכיון שמדובר על מצור בלבד, חכה ליום ראשון. אבל אם הנכרי בא על ממון והוא בביתך, על זה לא דיבר המגן אברהם. וכבר ראינו שאם הוא בביתך יש בזה דין של "בא במחתרת" ושל "ערכו מלחמה" שבזה אין חילוק בין בא על ממון או על נפשות, ובכל מקרה מותר להרגו ויוצאים עליו למלחמה.

כיגורו של דוד

ואפשר לתרץ עוד לשאלה על המגן אברהם, אם נאמר שיש הבדל בין ממון של ציבור לממון של יחיד. שפגיעה בממון של ציבור יש בה סכנת נפשות יותר גדולה. ורק בממון של יחיד אפשר לוותר אך לא בממון של ציבור. ואם על ממון של יחיד אמר המג"א שיש מצבים שיש בו סכנת נפשות, בציבור עאכ"ו. אמנם אין זה נפשות ממש שהרי בעיר שאינה "ספר" חילקה הגמרא בין "תבן וקש" ל"נפשות". אבל בסה"כ יש קשר בין ממון לנפשות בציבור יותר מביחיד. ועל זה אמר בגליון הש"ס.

ודע דשמעתי בשם רב גדול וצדיק זל"ה שאמר שעל כן בפרשת שמע נאמר "בכל לבבך ובכל נפשך ובכל מאדך", ולא כן בפרשת "והיה אם שמוע". ואמר כי "בכל מאדך" פירושהו חכמים "בכל ממונך" ועל כן בפרשת "והיה אם שמוע" שנאמרה בלשון רבים וממון של רבים כנפשות חשיב ועל כן הוא נכלל בו במאמר "ובכל נפשכם". כך שמעתי. הסבר זה יסביר דבר מה תמוה נוסף מפני מה מותר ליזום מלחמה לצורך ענין כלכלי. כמובא במסכת ברכות דף ג' עמוד ב': כנור היה תלוי למעלה ממטתו של דוד, וכיון שהגיע חצות לילה בא רוח צפונית ונושבת בו ומנגן מאליו, מיד היה עומד ועוסק בתורה עד שעלה עמוד השחר. כיון שעלה עמוד השחר נכנסו חכמי ישראל אצלו, אמרו לו: אדונינו המלך, עמך ישראל צריכין פרנסה. אמר להם: לכו והתפרנסו זה מזה. אמרו לו: אין הקומץ משביע את הארי ואין הבור מתמלא מחוליתו. אמר להם: לכו ופשטו ידיכם בגדוד. וכו'.

הרי שיוצאים למלחמה על ממון לעניים. וכן ברמב"ם הלכות מלכים פרק ה הלכה א: "אין המלך נלחם תחלה אלא מלחמת מצוה; ואי זו היא מלחמת מצוה זו מלחמת שבעה עממים, ומלחמת עמלק, ועזרת ישראל מיד צר שבא עליהם, ואחר כך נלחם

במלחמת הרשות והיא המלחמה שנלחם עם שאר העמים כדי להרחיב גבול ישראל ולהרבות בגדולתו ושמעו".

הרי שנלחם להרבות בגדולתו ולהגדיל שמעו!! והרי בכל מלחמה יש הרוגים כמו שכתב המנחת חינוך מצוה תכה:

"התורה לא תסמוך דיניה על הנס... ובדרך העולם נהרגים משני הצדדים בעת מלחמה ואם כן חזינן דהתורה גזרה ללחום עמהם אף דהוא סכנה ואם כן דחוייה סכנה במקום הזה".

ומסביר ה"מראה הפנים" כי כל מלחמה של ישראל בנכרים מועילה לכך שבעתיד הם לא יבואו להזיק, שיחלש כוחם. וכמו שאנו אומרים בברכת הלבנה "תפול עליהם אימתה ופחד" וכו'. כי החלשת האויב מבחינה כלכלית הוא חלק חשוב מאוד במלחמה, וחיזוק כלכלי של הממלכה הוא ענין ביטחוני. (ועיין בנצי"ב במרומי שדה עירובין מ"ה). וכן בהגהות מימונית בסוף הלכות גניבה כותב בשם הרב ר"א ממיץ, ש"מוסר" דומה ל"בא במחתרת" אע"פ שהוא מוסר ממון בלבד כיון ש"אין אדם מעמיד עצמו על ממונו". ובסופו של דבר הממון הזה הוא ענין בטחוני. וכ"כ החינוך שהריגת מוסר ממון היא משום תיקון העולם. וראה גם בענין זה בשו"ת היכל יצחק או"ח מג.

סיכום

1. ויתור על פגיעה בממון של יחיד עלול לגרור פגיעה בנפש באופן ישיר או באופן עקיף. ולכן נגזר דינו של "בא במחתרת".
2. עוצמתה הכלכלית של המדינה ואזרחיה היא ענין בטחוני. גם פגיעה בכוחו הכלכלי של אדם פרטי לפעמים יש בה סיכון לנפשות.
3. על כן, חובה על רשויות המדינה לטפל בגנבי הרכב ובפורצים מהפלשתינאים ביד יותר קשה מסתם גנב, שבזה יש חשש ביטחוני גם כן.